Sampooran dutt sharma

gopal griha. Bhratpur.

❀ श्रीगणेशाय नमः ❀

संस्कृत-शिक्षा

प्रथमो-भागः ।

ब्रह्माणी-कमला-गिरीशतनयाऽथीशैरतीवस्तुता
भक्त्या कैटभ-माहिषादिदलनी भक्तार्त्तिविध्वंसिनी ।
माया विश्वगुरो रिपुक्षयकरी स्वर्गौकसां श्रीमती
माता मे जगदीश्वरी विजयते श्रीराजराजेश्वरी ॥१॥
प्रणम्य जगदाधारं तापत्रयहरं परम् ।
बालानामुपकाराय कुर्वे शिक्षां च सांस्कृतिम् ॥२॥

प्रथमः पाठः ।

स्वर-वर्णपरिगणनम् ।

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ए ऐ ओ औ अं अः

तथा

अ आ इ ई उ ऊ चैव, ऋ ॠ चैव तथा च ऌ ।
ए ऐ ओ औ तथा अं अः, वदाम्येतत्समुच्चयम् ॥

व्यञ्जन-वर्णपरिगणनम् ।

क ख ग घ ङ । च छ ज झ ञ । ट ठ
ड ढ ण । त थ द ध न । प फ ब भ
म । य र ल व श ष स ह क्षः ।

तथा

क का कि की कु कू के कै, को कौ कं कः वदाम्यहम् ।
संयोज्याः खादिवर्णेषु, मात्रा एवं सुधीजनैः ॥

(प्रथम पुरुष) थर्ड परसन कर्त्ता	(मध्यम पुरुष) सेकेन्ड परसन कर्त्ता	(उत्तम पुरुष) फर्स्ट परसन कर्त्ता
(एकवचन)सः = वह	त्वम् = तू	अहम् = मैं
(द्विवचन)तौ = वेदोनों	युवाम् = तुम दोनों	आवाम् = हम दोनों
(बहुवचन)ते = वे सब	यूयम् = तुम सब	वयम् = हम सब

वाक्यानि । (गम) गच्छ (टु गो)
(वर्तमानकाल) प्रेजेन्ट टेन्स ।

(प्र० पु०)	(म० पु०)	(उ० पु०)
१*स गच्छति वह जाता है ।	त्वं गच्छसि= तू जाता है ।	अहं गच्छामि= मैं जाता हूं ।

* एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि, इस सूत्र से एष स इनके आगे 'सु' का लोप हो जाता है हल् परे रहते ।

(सम्बन्ध) (पोजेसिव)

रामस्य=राम का-के-की ।
रामयोः=दोनों रामों का-के-की ।
रामाणाम्=सब रामों का-के-की ।

(अधिकरण) (लोकेटिव)

रामे=राम में-पै-पर ।
रामयोः=दोनों रामों में-पै-पर ।
रामेषु=सब रामों में-पै-पर ।

(सम्बोधन) (वोकेटिव)

हे राम=अय ! राम
हे रामौ=अय दोनों ! रामो
हे रामाः=अय सब ! रामो

रामो मेऽभिहितं करोतु सततं रामं भजे सादरम्
रामेणाऽपि हता निशाचरचमू रामाय तस्मै नमः ।
रामान्नास्ति परं जगत्सु नितरां रामस्य दासोऽस्म्यहम्
रामे मज्जतु मे मनः करुणया भोराम ! मामुद्धर ॥१॥

रामाय देहि विपिनं भरताय राज्यं
श्रुत्वा पितुर्वदननिस्सृतवाक्यमेतत् ।
रामो जगाम सघनं विपिनं सुमित्रा-
पुत्रेण साकमपि मैथिलकन्यया च ॥ २ ॥

सार्थक संस्कृत वाक्यानि । (सेन्टेन्स)

रामान्नास्ति परं किञ्चित् = राम से दूसरा कुछ नहीं है ।

रामस्य सर्वे भक्ताः सन्ति = राम के सब भक्त हैं।
त्वं रामे चित्तं स्थापय = तू राम में चित्त लगाओ ॥

द्वितीयः पाठः।

संस्कृतवाक्यानि। (सेन्टेन्स)

वर्तमानकाल (प्रेजेण्ट टेन्स)

दृश्-(टु सी)

१ स पश्यति = वह देखता है ॥
२ तौ पश्यतः = वे दोनों देखते हैं।
३ ते पश्यन्ति = वे सब देखते हैं।

१ त्वं पश्यसि = तू देखता है ॥
२ युवां पश्यथः = तुम दोनों देखते हो।
३ यूयं पश्यथ = तुम सब देखते हो।

१ अहं पश्यामि = मैं देखता हूँ ॥
२ आवां पश्यावः = हम दोनों देखते हैं।
३ वयं पश्यामः = हम सब देखते हैं ॥

इसी तरह अन्य क्रिया के साथ भी वाक्य बनता है। जैसे-

जल्प (टु स्पीक्)

१ स जल्पति = वह बोलता है।
२ तौ जल्पतः = वे दोनों बोलते हैं ॥
३ ते जल्पन्ति = वे सब बोलते हैं।

१ त्वं जल्पसि = तू बोलता है ।
२ युवाम् जल्पथः = तुम दोनों बोलते हो ॥
३ यूयं जल्पथ = तुम सब बोलते हो ।

१ अहं जल्पामि = मैं बोलता हुँ ॥
२ आवां जल्पावः = हम दोनों बोलते हैं ।
३ वयं जल्पामः = हम सब बोलते हैं ।

तथा

धाव (टु रन्)

१ बालको धावति = बालक दौड़ता है ।
२ बालकौ धावतः = दोनों बालक दौड़ते हैं ।
३ बालका धावन्ति = सब बालक दौड़ते हैं ।

१ त्वं धावसि = तू दौड़ता है ॥
२ युवाम् धावथः — तुम दोनों दौड़ते हो ।
३ यूयम् धावथ = तुम सब दौड़ते हो ॥

१ अहं धावामि = मैं दौड़ता हूं ।
२ आवाम् धावावः = हम दोनों दौड़ते हैं ॥
३ वयम् धावामः = हम सब दौड़ते हैं ।

तथा

पठ [टु रीड]

१ बालकः पठति = बालक पढता है ।
२ बालकौ पठतः = बालक दोनों पढते हैं ॥
३ बालकाः पठन्ति = सब बालक पढते हैं ।

१ त्वम् पठसि = तू पढता है ॥
२ युवाम् पठथः = तुम दोनों पढते हो ।
३ यूयम् पठथ = तुम सब पढते हो ॥

१ अहं पठामि = मैं पढता हूं ।
२ आवाम् पठावः = हम दोनों पढते हैं ॥
३ वयम् पठामः = हम सब पढते हैं ।

तृतीयः पाठः ।

एक कर्ता को अनेक क्रिया के साथ मिलाकर भिन्न-भिन्न वाक्य बनाने की रीति ।

वर्तमानकाल (प्रेजेन्ट टेन्स ।)

दृश-(टु सी)

* स पश्यति = वह देखता है ।

ष्ठा-(टु स्टे)

स तिष्ठति = वह ठहरता है ॥

---

* दृशिर प्रेक्षणे । ष्ठा गतिनिवृत्तौ । एध वृद्धौ । गण संख्याने ।

एध—(टु ग्रो)

स एधते = वह बढ़ता है ।

गण—(टु काउन्ट)

स गणयति = वह गिनता है ॥

* ब्रू·कथ-वद-धा-(टु स्पीक्)

स ब्रवीति (कथयति = वदति = वक्ति = अभिधत्ते) वह बोलता है ।

घ्रा (टु स्मेल)

स जिघ्रति = वह सूँघता है ।

अद—(टु इट)

सोऽत्ति = वह खाता है ।

हन—(टु बीट)

स हन्ति = वह मारता है ।

मिल-(टु मीट)

स मिलति=वह मिलता है ।

रच-(टु मेक)

स रचयति=वह बनाता है ।

यज-(टु वर्शीप) (टु कम्पोज)

---

* ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । घ्रा गन्धोपादाने । अद भक्षणे । हन् हिंसा-गत्योः । मिल सम्मीलने । रच प्रतीयत्ने । यज देवपूजा-संगतिकरण दानेषु । अर्च पूजायाम् ।

स यजति (यजते)=वह--देवपूजा--सङ्ग--दान करता है ।

" "

सोऽर्चयति=वह पूजा करता है ।

तथा

सूर्यं पश्यति संयमी=संयमी पुरुष सूर्य को देखता है ।
गृहे तिष्ठति बालकः=बालक घरमें ठहरता है ।
एधते कदली वृक्षः=केले का वृक्ष बढता है ।
शतान्तं गणयत्ययम्=यह शत (सौ) पर्यन्त गिनता हैं ।
ब्रवीति मधुरं वचः=मधुर वचन बोलता है ।
पुष्पं जिघ्रति सौख्यभाक्=अमीर (सौखीन) पुष्पको सूँघता है ।

चतुर्थः पाठः ।

वर्तमानकाल (प्रेजेन्ट टेन्स)

(णम्–टु बाउ)

* स नमति=वह नमस्कार करता है ।

विश-(टु इन्टर)

स प्रविशति=वह घुसता (प्रवेश करता) है ।

रुध– (टु चेक)

* णम् प्रह्वत्वे शब्दे च । प्र × विश प्रवेशने । रुधिर् आवरणे ।
प्र × णम् प्रह्वत्वे शब्दे च ।

स रुणद्धि=वह रोकता है ।

प्र-णम (टु बाउ)

स प्रणमति=वह प्रणाम करता है ।

पत-(टु फौल)

* स पतति=वह गिरता है ।

वर्ण-(टु एक्सप्लेन)

स वर्णयति=वह वर्णन करता है ।

इष-(टु वीस)

वाञ्छि ,, ,,

स इच्छति=वह इच्छा करता है

स वाञ्छति=,, ,,

क्षिप-(टु थो)

स क्षिपति=वह फेंकता है ।

क्रीड-(टु प्ले)

स क्रीडति=वह खेलता है ।

सार्थक संस्कृतवाक्यानि ।

स द्विजो नमति प्रभुम्=वह ब्राह्मण ईश्वरको नमस्कार करता है ।

गेहं विशति बालकः=बालक (लड़का) घरमें घुसता (प्रवेशकरता) है ।

* पतॢ पतने । वर्ण वर्णक्रिया विस्तारवचनेषु । इष इच्छायाम् । वाछि इच्छायाम् । क्षिप प्रेरणे । क्रीड़ृ विहारे ।

स रुणद्धि गृहं पशुम्=वह घर में पशु को रोकता है ।

प्रणमति स च बालो देवदेवं मुरारिम् } वह बालक देवों के देव जो मुरारी =(श्रीकृष्ण)उनको प्रणाम करता है।

पतति खलु स बालोऽत्युच्चवृक्षाग्रभागात् } वह बालक बहुत ऊँचे वृक्ष के =अग्रभाग से गिरता है ।

वर्णयति कथां व्यासः=व्यास कथा को कहते (वर्णनकरते) हैं

स इच्छति धनं लोभी=वह लोभी पुरुष धनकी इच्छा करता है

स क्षिपति कन्दुकम्=वह गेंद को फेंकता है

बालः क्रीडति स गृहे=वह बालक घर में खेलता है ॥

पञ्चमः पाठः ।

वर्तमानकाल (प्रेजेन्ट टेन्स)

पा– (टु ड्रींक)

* स पिबति =वह पीता है ।

जीव (टु लीभ)

स जीवति =वह जीता है ।

मुद– (टु– प्लीज)

स मोदते =वह खुश होता है ।

ज्ञा (टु नो)

स जानाति =वह जानता है ।

* पा पाने । जीव प्राणने । मुद हर्षे । ज्ञा अवबोधने ।

कृ (टु डु)

❀ स करोति = वह करता है।

लिख (टु राइट)

स लिखति = वह लिखता है।

आ ह्वेञ् (टु कौल)

स आह्वयति = वह बुलाता है।

आ-कृष (टु ड्राइफ) (टु ड्रा)

स आकर्षति = वह खींचता है।

सार्थक संस्कृत वाक्यानि (सेन्टेन्स)

स तृषार्त्तः सुस्वादु जलं पिबति	वह प्यासा आदमी स्वादिष्ट = जल पीता है।
स भक्तिमान् सुखं भुञ्जानो जीवति	वह भक्त परुष सुख भोगता हुआ जीता है।
स बालकः सवयोभिर्वयस्यैः सह क्रीडन् मोचते	वह बालक समान उम्र वाले मित्रों = के साथ खेलता हुआ खुश होताहै
स पण्डितः सर्वाणि शास्त्राणि जानाति	वह पण्डित सब शास्त्रों = को जानता है।

वर्तमानकाल (प्रेजेन्ट टेन्स)

स भृत्यः स्वामिकार्यं करोति	= वह नौकर मालिक का काम करता है

❀ डुकृञ् करणे। लिख अक्षर विन्यासे। आ ÷ ह्वेञ स्पर्द्धायां शब्दे च। आ ÷ कृष विलेखने।

स लेखकः पुस्तकं लिखति=वह लिखने वाला पुस्तक लिखता है।

स पुरुषो निजमित्रमाह्वयति=वह पुरुष अपने मित्र को बुलाता है।

स बालको रज्जुमाकर्षति=वह लड़का डोरी को खींचता है।

अनेक क्रियाओं का परिगणन।

❀ नृत (टु डान्स)
नृत्यति=नाचता है।
खन (टु डीग)
खनति=खोदता है।
लोक (टु लुक)
विलोकते=देखता है।
क्री (टु बाइ)
क्रीणाति=खरीदता है।
मुष (टु थीभ)
मुष्णाति=चुराता है।
चोरयति= ,, ,,
पिष (टु ग्राइन्ड)
पिनष्टि=चूर करता है।
वेप (टु सेक)
वेपते=काँपता है।
अस (टु इज्)
अस्ति=है।
भू (टु बी)
भवति=होता है।
वप (टु सी)
वपति=बोता है।
नी (टु फेच)
नयति=ले जाता है।

* नृती गात्र विक्षेपे। खनु अवदारणे। वि+लोकृ दर्शने। डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये। मुषस्तेये। चुर स्तेये। पिष्लृ सञ्चूर्णने। टु वेपृ कम्पने। अस् भुवि। भू सत्तायाम्। डुवप् बीजतन्तुसन्ताने। णीञ् प्रापणे।

वाक्यानि । (सेन्टेन्स)

वर्तमानकाल (प्रेजेन्ट टेन्स)

मयूरो मेघं दृष्ट्वा नृत्यति = मयूर मेघ को देखकर नाचता है ।
मूषको विवरं खनति = मूसा (चूहा) बिल खोदता है ।
खलोऽन्यच्छिद्रं विलोकते = दुष्ट दूसरे के छिद्रको देखता है।
धनिको हस्तिनं क्रीणाति = धनवान् पुरुषहाथीको खरीदता है।
चौरोऽन्यद्रव्यं मुष्णाति = चोर दूसरेके द्रव्य (धन)कोचुराताहै।
गोधूमं पिनष्टि = गेहूं को पीसता है।
वेपते शीताद्बालः = शीत से बालक काँपता है ।
अस्ति ईश्वरः = ईश्वर हैं ।
देवदत्तो भवति = देवदत्त नाम का होता है ।
क्षेत्रे वपति गोधूमम् = खेतमें गेहूं बोता है ।
बालं नयति तं ग्रामम् = लड़के को उस ग्राममें ले जाता है

षष्ठः पाठः ।

विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये ।
आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाऽऽद्रियते सदा ॥
काको बकः शुको मत्स्यः कोकिलश्च वृको गजः ।
खगो नक्रो विडूरश्च सर्पो भण्डः करो धनुः ॥

श्लोक में परिगणित शब्दों का भाषार्थ
के साथ परिगणन ।

काक = कौवा ।	नक्र = नाका (घड़ियाल)
बक = बगुला ।	विदूर = दुर प्रदेश ।
शुक = सुग्गा ।	सर्प = साँप ।
मत्स्य = मछली ।	भण्ड = भाँड़ ।
कोकिल = कोयल ।	कर = हाथ ।
वृक = भेड़िया ।	धनुष = धनुष ।
गज = हाथी ।	त्वचा = चमड़ा ।
खग = पक्षी ।	काय = शरीर (देह) ।

वाक्यानि (सेन्टेन्स) ।

वर्तमानकाल (प्रेजेन्ट टेन्स)

काको बुद्धिमान् भवति = कौवा होशियार होता है ।

बकःस्वकार्यसाधने तत्परस्तिष्ठति = बगुला अपने कार्य साधन में सावधान रहता है ।

शुकः शिक्षया मनुष्यवाचा वदति = सुग्गा सिखाने से मनुष्य का वचन बोलता है ।

मत्स्यः चञ्चलो भवति = मत्स्य चपल होता है ।

कोकिलो मधुरं रौति = कोयल मधुर शब्द करता है ।

वृको मारयत्यजाम् = भेड़िया बकरी को मारता है ।

गजो मन्दं मन्दं गच्छति = हाथी धीरे धीरे जाता है ।

नक्रस्य पृष्टेऽस्थिरूपाःकण्टकाःबहवो भवन्ति = नाका (घड़ि-

याल) के पीठमें तीखे २ कण्टकरूप हड्डियाँ बहुत होती हैं ।
विदूरोऽयं प्रदेशश्चित्रकूटो नाम = यह चित्रकूट नाम प्रदेश अधिक दूर है ।
सर्पो दशति मानुषान् = सर्प मनुष्यों को काटता है ।
भण्डो गायति गायनम् = भाँड गीत को गाता है ।
करोऽयं तेऽस्ति कोमलः = यह तुम्हारा हाथ कोमल है ।
धनुर्भङ्क्त्वा सीताम्प्राप रामः = रामने धनुषको तोड़कर सीता को पाया ।
त्वचा स्पर्शो भवति = त्वचेन्द्रिय (चर्म) से स्पर्श होता है ।
कायः स्थूलोऽस्य विद्यते = इसका शरीर मोटा है ।

नीचे लिखे शब्दों का श्लोक में परिगणन ।

मत्तो बन्धो यवः स्तम्भः स्थूणः पोतोऽश्रु कोमलम् ।
केशो बाष्पः कफो झम्पः पादो मल्लो विलोभनम् ॥

मत्त = मतवाला (पागल) ।
बन्ध = बान्धना ।
यव = जौ (अन्न) ।
स्तम्भ = खम्भा ।
स्थूण = ,, ।
पोत = नौका (जहाज)
अश्रु = आँसू (नेत्रजल)
कोमल = सुकुमार (मुलायम)

केश = केश (बाल)
बाष्प = भाफ ।
कफ = (बलगम))
झम्प = कूदना ।
पाद = पैर ।
मल्ल = पहलवान ।
विलोभन = अधिकलोभाना ।

सार्थक-संस्कृतवाक्यानि (सेन्टेन्सेज) ।

मत्तश्चलति हस्तिवत् = मतवाला मनुष्यहाथीकेसमानचलता है
बन्धश्चौरस्य निश्चलः = चोर का बन्धन मजबूत है ।
यवोऽस्मिन् शोभते क्षेत्रे = इस खेत में जौ शोभता है ।
स्तम्भो लग्नो गृहे गृहे = घर घर में खम्भा लगा है ।
स्थूणां पश्यति चक्षुषा = आँख से खूँटी को देखता है ।
गङ्गायां विद्यते पोतः = गङ्गा में नौका है ।
निस्सरत्यश्रुनेत्राभ्याम् = दोनों आखों से जल निकलता है
कोमलोऽयं करो नास्ति = यह हाथ कोमल नहीं है ।
सन्ति केशा इमे कृष्णाः = ये सब केश काले हैं ।
बाष्पमुत्पद्यते जलात् = जल से भाफ उत्पन्न होता है ।
कफाक्रान्तो गलस्तेऽद्य = कफसे तुम्हारा गला भरा है ।
झंपं करोति मर्कटः = बन्दर कूदता है ।
पादौ द्वौ सुन्दरौ पश्य = दोनों सुन्दर पैरों को देखो ।
मल्लो याति रणे योद्धुं - पहलवान रण में लड़ने को जाता है ।
कः करोति विलोभनं = कौन अधिक लोभाता है ?

अभ्यास करो ।

ईश्वरं भज विद्यां च पठ नित्यं गुरून्नम ।
पित्रादिषु च पूज्येषु भक्तिं कुरु च मातरि ॥ १ ॥

दरिद्रान् भर कौन्तेय ! मा प्रयच्छेश्वरे धनम् ।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः ॥ २ ॥
अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थञ्च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ३ ॥

नीचे लिखे शब्दों का श्लोक में गणना ।

खलो जिह्मो भवानीशो निम्बश्चाम्रः कणः कटः ।
अंशो वंशस्तथा चांसः पिप्पलो नृपतिर्मधु ॥ १ ॥
वङ्कः कोषो घटो घट्टः पटः पन्था नटो मठः ।
त्यागो लाभो वणिक् भूमि धनिकः श्रोत्रियस्तुला ॥ २ ॥

खल = दुष्ट ।	नृपति = राजा ।	त्याग = छोड़ना ।
जिह्म = क्रूर ।	मधु = शहद ।	लाभ = प्राप्ति-
भवानीश = शिव ।	बङ्क = टेढ़ा ।	करना (फायदा)
निम्ब = नीम ।	कोष = खजाना	वणिक् = वैश्य ।
आम्र = आमकावृक्ष	घट = घड़ा ।	भूमि = धरती-
कण = कन ।	घट्ट = घाट ।	(जमीन)
कट = चटाई ।	पट = वस्त्र	धनिक् = धन-
अंश = भाग ।	पन्था = मार्ग(रास्ता)	वान् (अमीर)
वंश = कुल(कुटुम्ब)	नट = नट ।	श्रोत्रिय = वेद-
अंस = स्कन्ध(कन्धा)	मठ = शिवा(छात्रा)	पढ़ने वाला
पिप्पल = पीपलकावृक्ष	लय ।	तुला = तराजू

सार्थक संस्कृत वाक्यानि। (सेन्टेन्सेज)

खलो नाशयति कार्यम् = दुष्ट कार्य को नाश करता है।

जिह्मं पश्य = कुटिल को देखो।

भवानीशं भज = शिव को भजो।

निम्बं जानीहि = नीम का वृक्ष जानो।

आम्रतरुरास्ते = आम का वृक्ष है।

कणोऽस्ति = कण (कन) है।

अंशं देहि = भाग (हिस्सा) को दो।

वंशो वर्द्धते = कुल (कुटुम्ब) बढ़ता है।

अंसः स्थूलोऽस्ति = कन्धा मोटा है।

पिप्पलो वर्त्तते=पीपल का वृक्ष है।

नृपतिं पश्य=राजा को देखो।

मधु भुंक्ष्व=शहद को खाओ।

वक्रो मार्गोऽस्ति=रास्ता टेढ़ा है।

कोषे बहूनि सन्ति धनानि=खजाने में बहुत धन हैं।

घटो वर्त्तते=घड़ा है।

घट्टे रजकाः सन्ति=घाट पर धोबी हैं।

पटं निर्माति कौलिकः=जुलाहा (ताँनो) वस्त्र को बीनता है।

पन्थाः शोभनीयः=यह अच्छा मार्ग है।

नटः करोति लीलाम्=नट तमाशा को करता है।

मठे सन्ति छात्राः=मठ में विद्यार्थी हैं।

सप्तमः पाठः।

भटो वटो हठो धूर्त्तो नगः सूपः कचः कुचः।
अट्टो हट्टो भुजः कोलः कासो मूल्यं नयो जयः॥
अर्घो बाहुस्तथा पीठः खर्जः कूर्मो मुहुर्मुहुः।
स्फोटश्चाषस्तथा श्येनः गिरिर्गौर्महिषस्तथा॥

श्लोक में कहे हुए शब्दों का भाषार्थ के साथ पृथक् गणना।

भट=योद्धा।	नय=नीति (इन्साफ)
वट=बड़।	जय=जीतना।
हठ=जबरदस्ती।	अर्घ=मूल्य (पूजा)
धूर्त्त=शठ।	बाहु=भुजा (बाँह)
नग=पर्वत (वृक्ष)।	पीठ=स्थान (कुर्सीआदि)
सूप=दाल।	खर्ज=कर्छी (चमचा)
कच=केश।	कूर्म=कछुआ।
कुच=स्तन।	मुहुर्मुहुः=बारंबार (हमेशा)
अट्ट=कोठा (अटारी)	स्फोट=फोड़ा।
हट्ट=हाट (बाजार)	चाष=नीलकंठ।
भुज=बाहु।	श्येन=बाज।
कोल=सूअर।	गिरि=पहाड़।
कास=खाँसी।	गौ=गाय।
मूल्य=दाम।	महिष=भैंस।

तिर्यक्=टेढ़ा।	घन=मेघ।
बाण=तीर।	व्याघ्र=बाघ।

नीचे लिखे वाक्यों (सेन्टेन्सेज) का भाषानुवाद (हिन्दी ट्रेन्सलेशन) करो—

विद्याहीनो मूकवद्भवति।
रामो दण्डकवनं जगाम।
मूर्खो विवेकशून्यो भवति।
तृषार्त्तः पीतुमिच्छति जलम्।
गोपालो गां चारयति वने।
न पश्यन्ति चक्षुर्विहीनाः।
कासारे कमलानि विकसितानि सन्ति।
आकाशे तारकाः शोभन्ते।
शोभन्ते राजपुत्राः।
अश्वाः पैतृकमनुहरन्ते।
बालकाः क्रीडन्ति।
काश्यां बहवो धर्मशालाः सन्ति।
साधवः सर्वदा परोपकारं कुर्वन्ति।
जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी।
सर्वदा भज गोविन्दम्।
इदं मनोहरं मन्दिरं वर्तते।
मोदकान् खादन्ति।
मासमास्ते देवदत्तः।

निम्नलिखित वाक्यों (सेन्टेन्सेज) का संस्कृत बनाओ-

चूहे बहुत विवर बनाकर रहते हैं ।
माधव नाम का विद्यार्थी बहुत बुद्धिमान् है ।
हाथी जाता है ।
ऊँट का गला बहुत ऊँचा और टेढ़ा होता है ।
गौ का दूध बहुत फायदा करता है ।
व्याघ्र दौड़ता है ।
मनुष्यों को दो पैर होते हैं ।
वह बालक पढ़ता है ।
भौंरे बहुत काले होते हैं ।
कछुए की पीठ बहुत कड़ी होती है ।
यह राधाकृष्ण का मन्दिर है ।
घोड़ा अस्तबल में है ।
इस देश में बहुत धनवान् पुरुष रहते हैं ।
दरिद्रों को धन देना चाहिये ।
मधु (शहद) बहुत मीठा होता है ।
यह नौकर बहुत काम करता है ।
दुष्टों को दण्ड देना चाहिये ।
मालती के फूलों में बहुत सुगन्ध होता है ।

अष्टमः पाठः।

शब्दायन्ते भेकाः=मण्डूक सब बोल रहे हैं।
पुष्यति पुष्पम्=फूल फुलता है।
मोदते बालः=लड़का खुश होता है।
यूयं पटं पश्यथ=तुम सब वस्त्र को देखते हो।
अधोलिखित शब्दों का श्लोकों में परिगणन।

नीती राजा च गोपश्च धनिको हर्ष एव च।
शोकश्छागश्च वृषभो मघवा कापालिकस्तथा॥
अङ्ग-वङ्ग-कलिङ्गाश्च पुनरन्याय एव च।
क्रीडा वृक्षो मर्कटश्च तुरङ्गश्च वनं पुनः॥
प्रासादश्च गिरिः क्षेत्रं वार्ताऽनिलनिशाचराः।
अक्षमः क्षम इत्येव कृषकः सर्षपस्तथा॥
तरुणो बाल-वृद्धौ च सूचिको नीड इत्यपि।
विचार-रजकौ चर्मकार ऋक्षश्च जम्बुकः॥
वर्द्धकिश्च कुठारश्च शब्दानां गणनं क्रमात्।

(श्लोकोक्तशब्दों का भाषार्थ के साथ परिगणन)

नीति=इन्साफ (कानून)।	हर्ष=खुशी।
राजा=देश के अधीश।	शोक=दुःख।
गोप=ग्वाला।	छाग=बकरा।
धनिक=द्रव्यपात्र।	वृषभ=बैल।

मघवा=इन्द्र ।
कापालिक=भिखारी ।
अङ्ग=विहार देश ।
वङ्ग=बंगाल देश ।
कलिङ्ग=उड़ीसा देश ।
अन्याय=जुल्म ।
क्रीड़ा=खेल ।
वृक्ष=पेड़ ।
मर्कट=बन्दर ।
तुरंग=घोड़ा ।
वन=जङ्गल ।
प्रासाद=कोठा ।
गिरि = पहाड़ ।
क्षेत्र = खेत ।
वार्ता = बैंगन ।
अनिल = हवा ।
निशाचर = राक्षस ।

अक्षम = असमर्थ ।
क्षम = समर्थ ।
कृषक = किसान ।
सर्षप = सरसों ।
तरुण = युवा ।
बाल = बच्चा ।
वृद्ध = बूढ़ा ।
सूचिक = दर्जी ।
नीड = घोंसला ।
विचार = इन्साफ ।
रजक = धोबी ।
चर्मकार = चमार ।
ऋक्ष = भल्लूक (भालू)
जम्बुक=गीदड़ ।
वर्द्धकि=बढ़ई ।
कुठार=कुल्हाड़ी ।

नवमः पाठः ।

अधोलिखित शब्दों का श्लोकों में परिगणन ।

क्षपा दिवा तथा मार्गश्चणकान्नं तथा पुनः ।

गोधूमश्च मसूरान्नं कृशरान्नं शालि-तण्डुलौ ।
राज्ञी च पुनरिन्द्राणी ब्राह्मणी च मसी तथा ॥
श्यालश्च केसरी मेषो हस्त-पादौ च नासिका ।
कर्णौ ध्रुवस्तथा पिच्छः कथ्यन्तेऽन्ये तथा पुनः ॥
जानकी च पिता माता भ्राता-पितृव्य-मातुलौ ।
मातामहो मातामही च मातुलानी पितामही ॥
पितामहः पितृव्यस्त्री भगिनी मोद-क्रोधकौ ।
कदली पनस आलापः कुड्यं च लेखनी तथा ॥

क्षपा = रात्रि (रात) ।	श्याल = साला ।
दिवा=दिन ।	केसरी = सिंह ।
मार्ग=रास्ता ।	मेष = मेढा ।
चणकान्न = चना ।	हस्त = हाथ ।
गोधूम = गेहूं ।	पाद = गोड़ (पैर)
मसूरान्न = मसुरी ।	नासिका = नाक ।
कृशरान्न = खिचड़ी ।	कर्ण = कान ।
शालि = धान ।	ध्रुव = निश्चय ।
तण्डुल = चावल ।	पिच्छ = मोरकापंख ।
राज्ञी = रानी ।	
इन्द्राणी = इन्द्र की स्त्री ।	जानकी = { राजा जनक की कन्या,रामचन्द्र की धर्म्मपत्नी।
ब्राह्मणी = ब्राह्मणकी स्त्री।	
मसी = स्याही ।	पिता = बाप ।

माता = माँ ।	पितृव्यपत्नी = चाची ।
भ्राता = भाई ।	भगिनी = बहन ।
पितृव्य = चाचा ।	मोद = हर्ष ।
मातुल = मामा ।	क्रोध = गुस्सा ।
मातामह = नाना ।	कदली = केला ।
मातामही = नानी ।	पनस = कटहल ।
मातुलानी = मामी	आलाप = बातचीत करना
पितामही = आजी	कुड्य = दिवाल ।
पितामह = आजा	लेखनी = कलम ।

अभ्यास करो ।

अधो लिखितशब्दों का श्लोक में परिगणन ।

अक्षोटश्च कपाटश्च कुठारस्तस्करस्तथा ।
मत्सरो विप्रियश्चैव विष्टरः खर्परस्तथा ॥ १ ॥
कुशूलो नकुलश्चैव शृङ्खलो निबिडस्तथा ।
व्यायामो वृषभश्चैव कलङ्कः कितवस्तथा ॥ २ ॥
गृञ्जनञ्चैव हर्म्यं च शत्रुरभ्यास इत्यपि ।
इदानीन्तनमायामो नक्तन्दिवमहर्निशम् ॥ ३ ॥

भाषार्थ के साथ शब्दपरिगणन ।

अक्षोट = अखरोट ।	कपाट = किवाड़ ।

कुठार = कुल्हाड़ी ।
तस्कर = चोर
मत्सर = द्वेष (डाह) ।
विप्रिय = नाराजगी, अप्रसन्नता
विष्टर = कुशास्तरण।
खर्पर = खप्पर ।
कुशूल = भूसा ।
नकुल = नेवला ।
शृङ्खल = जञ्जीर ।
निबिड = मजबूत ।
व्यायाम = कसरत ।
वृषभ = बैल ।
कलङ्क = अयश ।
कितव = धूर्त ।

गृञ्जन = गाजर ।
हर्म्य = कोठा ।
शत्रु = मुद्दई (वैरी)
अभ्यास = याद-समीप-नजदीक
इदानीन्तनम् = अबका ।
आयाम = लम्बा (दैर्घ्य)
नक्तन्दिव = रात दिन ।
अहर्निश = दिन रात ।
उलूखल = ऊखल ।
मुसल = मूसर ।
तितउ = चालनी ।
हल = हल ।
कान्यकुब्ज = कन्नौज ।

अभ्यास करो ।

अधो लिखितशब्दों का श्लोकमें परिगणन ।

कटाहो मकरो व्यालो मत्कुणो मशकस्तथा ।
स्तवकस्तावकश्चैव गण्डूषो वृश्चिकस्तथा ॥ १ ॥
मेषश्च तुरगश्छागो नापितः कुणपस्तथा ।
गवाक्षो मोदकश्चैव कुरङ्गो दीपकस्तथा ॥ २ ॥

शपथश्चापि संकेतो मौनं वाचाल इत्यपि ।
कृपाणो जलदो मूको धनदो मद्यपस्तथा ॥ ३ ॥
संश्लेषश्चापि विश्लेषो यत्नो मौखिकमित्यपि ।
शौर्यं वीर्यं महारश्च विनोदो विप्लवस्तथा ॥ ४ ॥

भाषार्थ के साथ शब्दपरिगणन ।

कटाह = कड़ाही ।
मकर = मगर ।
व्याल = सर्प ।
मत्कुण = खटमल ।
मशक = मच्छर ।
स्तवक = गुच्छा ।
स्तावक = प्रशंसा करने वाला
गण्डूष = कुल्ला ।
वृश्चिक = बिच्छू ।
मेष = मेढ़ा ।
तुरग = घोड़ा ।
छाग = बकरा ।
नापित = नाऊ ।
कुणप = मुर्दा ।
गवाक्ष = खिड़की (झरोखा)

मोदक = लड्डू ।
कुरङ्ग = हरिण ।
दीपक = दिआ ।
शपथ = सौगन्ध ।
संकेत = इशारा ।
मौन = चुपचाप ।
वाचाल = बहुत बोलने वाला
कृपाण = तलवार ।
जलद = मेघ ।
मूक = गूंगा ।
धनद = कुबेर (अलकापुरी के मालिक (
मद्यप = मदिरा पीने वाला ।
संश्लेष = संयोग ।
विश्लेष = वियोग

यत्न = उद्योग ।	प्रहार = मारना ।
मौखिक = जबानी ।	विनोद = हर्ष ।
शौर्य = शूरता ।	
वीर्य = सामर्थ्य ।	विमल = साफ ।

दशमः पाठः ।

असू धातु (रूट) और कृ धातु (रूट) का क्रिया (वर्ब) के साथ वाक्य (सेन्टेन्स) ।

(थर्ड परशन) प्र० पु०-सः अस्ति = वह है	प्र० पु० (थर्ड परशन)
तौ ❀ स्तः = वे दोनों हैं ।	स करोति = वह करताहै ।
ते सन्ति = वे सब हैं ।	तौ कुरुतः = वेदोनोंकरते हैं
	ते कुर्वन्ति = वे सब करते है
म० पु० (सेकेन्ड परशन)	म० पु० (सेकेन्ड परशन)
त्वम् असि = तू है ।	त्वं करोषि = तू करता है ।
युवां स्थः = तुम दोनों हो ।	युवां कुरुथः = तुमदोनोंकरते हो
यूयं स्थ = तुम सब हो ।	यूयं कुरुथ = तुमसबकरते हो
उ० पु० (फर्स्ट परशन)	उ० पु० (फर्स्ट परशन)
अहम् अस्मि = मैं हूं ।	अहं करोमि = मैं करता हूं ।
आवां स्वः = हम दोनो हैं ।	आवां कुर्वः = हमदोनोंकरते हैं
वयं स्मः = हम सब हैं ।	वयं कुर्मः = हमसबकरते हैं ।

❀ यहाँ पर 'श्नसोरल्लोपः' इस सूत्र से अकार का लोप होगया है ।

नीचे लिखे वाक्यों (सेन्टेन्सेज) का भाषानुवाद
(हिन्दी ट्रॅन्सलेशन) करो ।

स कदाचिदपि पाठशालां न गच्छति ।
तस्य संसर्गो नास्माभिर्विधेयः कदापि ।
मूर्खस्य संसर्गेण बुद्धिः क्षीणा भवति ।
धर्मोपदेशो धार्मिकैः कर्तव्यः ।
धर्मो धार्मिकं रक्षति ।
ईश्वरस्याराधना सर्वैर्विधेया ।
वसन्ते मधुरं पिको रौति ।
त्वम् धनहीनाय धनं देहि ।
त्वम् मातरं प्रणम ।
त्वम् पितुराज्ञाम्पालय ।

अधो लिखित वाक्यों (सेन्टेन्सेज) का संस्कृतमें
अनुवाद (ट्रॅन्सलेशन) करो ।

वह मेरा परम मित्र है ।
सवेरे उठ कर पाठ अभ्यास करो ।
गोविन्द नाम का विद्यार्थी आ रहा है ।
कृष्णजी के सुदामा परम मित्र हैं ।
रामचन्द्रजी ने रावण को मारा ।
वह वृक्ष शोभायमान है ।

रानी का बाग है ।
चिड़िया घोंसला बना रही है ।
मेघ अधिक बरस रहा है ।
गोपाल की यह अंगूठी है ।
शाम को मत पढ़ो ।
दिन को मत सोओ ।
बहुत अफसोस मत करो ।
बन्दर आ रहा है ।
वह खिड़की कैसी है ।
गाड़ी खड़ी है ।
नाव पर चढ़ो ।
राम का नाम याद करो ।

ष्ठा (स्था) धातु (रूट) और दाम् धातु (रूट) की क्रिया (वर्ब) के साथ वाक्य (सेन्टेन्स)

	[प्र० पु०]	वाक्यान्तर
प्रथम पुरुष	स तिष्ठति = वह ठहरता है ।	स तिष्ठति मदोल्लासः ।
	तौ तिष्ठतः = वे दोनों ठहरते हैं	तिष्ठतस्तौ शिवालये ।
	ते तिष्ठन्ति = वे सब ठहरते हैं	तिष्ठन्ति ते गृहे नित्यम् ।

[म० पु०]

मध्यम पुरुष

त्वं तिष्ठसि = तू ठहरता है ।	त्वं तिष्ठसि सदाऽऽपदि
युवां तिष्ठथः = तुम दोनों ठहरते हो ।	तिष्ठथोऽत्र युवां छात्रौ ।
यूयं तिष्ठथ = तुम सब ठहरते हो	धर्मे यूयं च तिष्ठथ ।

[उ० पु०]

उत्तम पुरुष

अहं तिष्ठामि = मैं ठहरता हूं	अहं तिष्ठामि कार्येऽस्मिन् ।
आवां तिष्ठावः = हम दोनों ठहरते हैं ।	आवां सदाऽत्र तिष्ठावः ।
वयं तिष्ठामः = हम सब ठहरते हैं	न तिष्ठामो वयं तत्र ।

(प्र० पु०)

स ददाति = वह देता है	स ददाति सुदं पित्रे ।
तौ दत्तः = वे दोनों देते हैं	दत्तस्तौ धनमेतन्मे ।
ते ददति = वे सब देते हैं ।	सर्वे ददति मे धनम् ।

(म० पु०)

त्वं ददासि = तू देता है ।	त्वं ददासि दरिद्रेभ्यः ।
युवां दत्थः = तू दोनों देते हो	मह्यं दत्थो युवां फलम् ।
यूयं दत्थ = तू सब देते हो	दत्थ यूयं विवेकिनः ।

(उ० पु०)

अहं ददामि = मैं देता हूं ।	अहं ददामि तद्द्रव्यम् ।
आवां दद्वः = हम दोनो देते हैं।	तुभ्यमावां सुखं दद्वः ।
वयं दद्मः = हम सब देते हैं ।	वयं दद्मो महीतलम् ।

क्त प्रत्ययान्त [कृदन्त] क्रिया (वर्ब) वाचक शब्दों का श्लोक में परिगणन ।

कृतञ्च गणितञ्चैव दृष्टमाच्छादितं तथा ।
उक्तं प्रक्षालितञ्चैव शोधितं वर्द्धितं पुनः ॥ १ ॥
पीतं गीतं च नीतं च क्रीतं विक्रीतमेव च ।
भुक्तं विज्ञातमेवापि प्रेषितं लिखितं तथा ॥ २ ॥
भूतं धृतं गृहीतं च स्नातं घ्रातं च विस्मृतम् ।
छिन्नं हृतं च पतितं चोरितञ्चार्पितं पुनः ॥ ३ ॥

कृतं=किया ।	कृतं कार्यं हनूमता ।
गणितं=गिना ।	गणितं वस्तुमात्रं तु ।
दृष्टं=देखा ।	दृष्टमेकं फलं तेन ।
आच्छादितं=ढका ।	पापमाच्छादितं त्वया ।
उक्तं=कहा ।	उक्तं च मधुरं वचः ।
प्रक्षालितं=धोया ।	प्रक्षालितं त्वया स्थानम् ।
शोधितं=शुद्ध किया ।	शोधितं पुस्तकं बुधैः ।
वर्द्धितं=बढ़ा ।	वर्द्धितं धनमेतस्य ।
पीतं=पिया ।	पीतं जलमिदं तेन ।
गीतं=गाया ।	गीतं गायनकोविदैः ।
नीतं=लिया ।	नीतं फलं सुमधुरम् ।
क्रीतं=खरीदा ।	क्रीतं गृहमिदं त्वया ।

विक्रीतं=बेचा ।	विक्रीतं वणिजा वस्त्रम् ।
भुक्तं=खाया ।	भुक्तमन्नमिदं त्वया ।
विज्ञातं=जाना ।	विज्ञातं कमलं वचः ।
प्रेषितं=भेजा ।	प्रेषितं तैरिदं पत्रम् ।
लिखितं=लिखा ।	लिखितं पुस्तकं सर्वम् ।
भूतं=भया ।	भूतं वाक्यमिदं तत्र ।
धृतं=धरा ।	धृतं धैर्यमनेनापि ।
गृहीतं=ग्रहण किया ।	गृहीतं सकल धनम् ।
नातं=नहाया ।	स्नातं मया कुरुक्षेत्रे ।
घ्रातं=सूँघा ।	घ्रातं पुष्पं मयाऽऽरामे ।
विस्मृतं=भूला ।	विस्मृतं वचनं च तत् ।
छिन्नं=काटा ।	छिन्नं निगडबन्धनम् ।
हतं=मारा ।	हतं दैत्यकुलं सर्वम् ।
पतितं=गिरा ।	पतितं वृक्षतः पत्रम् ।
चोरितं=चुराया ।	चोरितं सकलं धनम् ।
अर्पितं=दिया ।	अर्पितं परमात्मनि ।

एकादशः पाठः ।

संस्कृतवाक्य-भाषार्थ सहित ।

त्वं किं पश्यसि=तू क्या देखता है ।
इमे सर्वे निर्धनाः सन्ति=ये सब पुरुष धनहीन हैं ।

गौरियं बहुदुग्धवती=यह गौ बहुत दूध देने वाली है।
मानी मानं न जहति=अभिमानी मानको नहीं छोड़ता है।
कृपालुः दयां करोति=दयाशील पुरुष दया करता है।
परमार्थसाधनं कुरु=परमार्थ साधन करो।
अयं बालः पठति विद्याम्=यह बालक विद्या को पढ़ता है।
गुरुः सदा पूज्यः=गुरु सर्वदा पूजनीय हैं।
मम सर्वस्वमपहरति=मेरा सब धन लेता है।
तीर्थयात्रा विधेया=तीर्थों में घूमना चाहिए।
सोमदत्तनामा धनी समागच्छति=सोमदत्तनामकधनिकआताहै।
कृष्णलीलां चिन्तय=कृष्णकी लीला को ध्यान करो।
विस्मृतं स्मर=भूले हुए को याद करो।
कदापि कुपथे मागच्छ=कभी भी कुमार्ग में मत जाओ।
मह्यं सर्वं देहि=मुझको सब दो।
प्राप्तधनस्य समानविभागं कुरु=पाया हुआ धन का बराबर हिस्सा करो।
मोदते पथि बालः=रास्ते में लड़का खुश होता है।
मृगाः सन्ति वने=मृग वन में हैं।
व्याघ्र आगच्छति=व्याघ्र (शेर) आरहा है।

भाषा वाक्यों का संस्कृत बनाओ—

यज्ञ करने से स्वर्ग मिलता है।

गोपी के साथ कृष्ण बैठे हैं।

माधव पाठशाला जा रहा है ।
मधुर वचन बोला करो ।
हठ को छोड़ो ।
अपने इष्टमित्रों में प्रेमरखो ।
बुरे का साथ मत करो ।
सर्वदा प्रियवचन बोलो ।
कभी भी झूठ मत बोलो ।

अधो लिखित शब्दोंका श्लोक में परिगणन ।

कथं तथाऽधुनेदानीमलंशब्दः कदा पुनः ।
सर्वत्र च पुनः शब्दाः तत इतो यतो वरम् ॥
बाढं चातः सत्वरश्च जोषं तर्हि मनाक् तथा ।
अपिशब्दस्तथोच्चैस्तु नीचैरप्युच्यते पुनः ।
सर्वतःसर्वदा किञ्च युगपच्छब्दोऽथ सुष्ठु च ॥
ऋत आरादन्तिकं च कर्हि यर्हि तथा पुनः ।
तूष्णीं शब्दोऽथ निकषा हा शब्दो गणिता इमे ॥

अव्ययशब्दों का परिगणन भाषार्थ सहित ।

कथम् = क्यों किस प्रकारसे ।	कदा = कब (किस समय) ।
अधुना = अभी (इस समय) ।	सर्वत्र = सब जगह ।
इदानीम् = ,, ,, ,,	च = फिर, और ।
अलम् = बस, व्यर्थ ।	पुनः = ,, ,, ।

ततः=वहाँ से ।
इतः=यहां से ।
यतः=जहां से ।
वरम्=अच्छा ।
बाढम्=हां, जी ।
अतः=इस वास्ते ।
सत्वरम्=शीघ्र ।
जोषम् = चुपचाप ।
तर्हि = तब ।
मनाक् = ईषत् = थोड़ा ।
अपि=भी, ही ।
उच्चैः=जोर से ।
नीचैः=नीचे ।
उपरि=ऊपर ।

सर्वतः=सब जगह ।
सर्वदा=सब काल ।
किम्=क्या, कौन, कैसे ।
युगपत्=एककाल में ।
अथ=इसके बाद ।
सुष्ठु=अच्छा ।
ऋते=बिना ।
आरात्=समीप दूर ।
अन्तिकम् = समीप ।
कर्हि = कब ।
यर्हि = जब ।
तूष्णीम् = ,, ,, ।
निकषा = समीप ।
हा = कष्ट ।

किम्शब्दका अर्थ-मीनिंग ।

(पुंल्लिङ्ग)	(स्त्रीलिङ्ग)	(क्लीबलिङ्ग)
मैस्क्युलिन् जेण्डर	फेमिनिन्जेण्डर	न्युटर जेण्डर
१ कः = कौन ।	का = कौन ।	किम् = कौन ।

(इदम् शब्द का अर्थ-मीनिंग)

२ अयम् = यह ।	इयम् = यह ।	इदम् = यह ।

(तत् शब्द का अर्थ-मीनिंग)

२ सः = वह । सा = वह । तत् = वह ।

(यत् शब्द का अर्थ-मीनिंग)

४ यः = जो । या = जो । यत् = जो ।

(पु०)	(स्त्री०)
कीदृशः = कैसा ।	कीदृशी = कैसी ।
ईदृशः = ऐसा ।	ईदृशी = ऐसी ।
तादृशः = तैसा ।	तादृशी = तैसी ।
यादृशः = जैसा ।	यादृशी = जैसी ।
मादृशः = मुझसा ।	मादृशी = मुझसी ।
त्वादृशः = तुझसा ।	त्वादृशी = तुझसी ।
भवादृशः = आपसा ।	भवादृशी = आपसी ।

(क्ली०)

कीदृशम् = कैसा ।	मादृशम् = मुझसा ।
ईदृशम् = ऐसा ।	त्वादृशम् = तुझसा ।
तादृशम् = तैसा ।	भवादृशम् = आपसा ।
यादृशम् = जैसा ।	

प्रथमा द्वि० व०	प्रथमा० बहु० व०
कौ = किन दोनों ने ।	के = किन्होंने ।
के = किन दोनों ने ।	काः = किन सबने ।
के = किन दोनों ने ।	कानि = किन सब ने ।

द्वितीया० एकवचन०

कम् = किसको।
काम् = किसको।
किम् = किसको।

द्वितीया० द्वि० व०

कौ=किन दोनों को।
के=किन दोनों को।
के = किन दोनों को।

द्वितीया बहु० व०

कान् = किन सबको।
काः = किन सबको।
कानि = किन सबको।

तृतीया० एक० व०

केन = किस ने।
कया = किस ने।
केन = किस ने।

तृतीया द्वि० वचन०

काभ्याम् = किन दोनों से।
काभ्याम् = किन दोनों से।
काभ्यां = किन दोनों से।

तृतीया० बहुवचन०

कैः = किन सब से।
काभिः = किन सब से।
कैः = किन सब से।

चतुर्थी एकवचन०

कस्मै = किसके वास्ते (लिये)।
कस्यै = किसके लिये।
कस्मै = किसके वास्ते।

पञ्चमी एकवचन०

कस्मात् = किस से।
कस्याः = ,, ,,
कस्मात् = ,, ,,

षष्ठी एक वचन०

कस्य = किसका-के-की।
कस्याः = किसका-के-की।
कस्य = किसका-के-की।

सप्तमी० एकवचन

कस्मिन् = किसमें।
कस्याम् = किसमें।
कस्मिन् = किसमें।

द्वि० एक०

२ इमम् = इसको।
इमाम् = इसको।
इदम् = इसको।

तृ० ए०

अनेन = इसने ।
अनया = इसने ।
अनेन = इसने ।

चतु० एक०

अस्मै = इसके लिये-वास्ते ।
अस्यै = इसके लिये ।
अस्मै = इसके लिये ।

पंचमी० एक०

अस्मात् = इससे ।
अस्याः = इससे ।
अस्मात् = इससे ।

षष्ठी० एक०

अस्य = इसका-के-की ।
अस्याः = इसका-के-की ।
अस्य = इसका-के-की ।

सप्त० एक०

अस्मिन् = इसमें ।
अस्यां = इसमें ।
अस्मिन् = इसमें ।

द्वि० एक०

३ तं = उसको ।
ताम् = उसको ।
तत् = उसको ।

तृ० एक०

तेन = उसने ।
तया = उसने ।
तेन = उसने ।

च० ए०

तस्मै = उसके लिये ।
तस्यै = उसके लिये ।
तस्मै = उसके लिये ।

प० एक०

तस्मात् = उससे ।
तस्याः = उससे ।
तस्मात् = उससे ।

षष्ठी० एक०

तस्य = उसका, के, की ।
तस्याः = ,, ,,
तस्य = ,, ,,

सप्त० एक०
तस्मिन् = उसमें ।
तस्यां = उसमें ।
तस्मिन = उसमें ।

द्वि० एक०
४ यम् = जिसको ।
याम् = जिसको ।
यत् = जिसको ।
तृती० एक०
येन = जिसने ।
यया = जिसने ।
येन = जिसने ।
चतु० एक०
यस्मै = जिसके लिये ।
यस्यै = जिसके लिये ।
यस्मै = जिसके लिये ।
पं० एक०
यस्मात् = जिससे ।
यस्याः = जिससे ।
यस्मात् = जिससे ।
षष्ठी० ए०
यस्य = जिसका-के-की ।
यस्याः = जिसका-के-की ।
यस्य = जिसका-के-की ।
सप्त० एक०
यस्मिन् = जिसमें ।
यस्याः = जिसमें ।
यस्मिन् = जिसमें ।

श्लोकाः—

मासः पक्षो हायनश्च पश्चात्तापस्तथैव च ।
पत्रं छत्रं मनोज्ञं च भावुकं दुरितं तथा ॥ १ ॥
पुस्तकं लेखनी तावत् मसीपात्रं महानसम् ।
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च सुकरं दुष्करस्तथा ॥ २ ॥

पाटवं मार्दवं चैव सुलभं दुर्लभन्तथा ।
साक्षात्परोक्षं जामाता दुहिता काष्ठपादुका ॥ ३ ॥
उपानच्छाटकञ्चैव गिरिजा फणिनायकः ।
भित्तिः कीलः सूतिकाऽपि चण्डांशुः खगनायकः ॥४॥

संस्कृत शब्दों का परिगणन भाषार्थ सहित ।

मास = महीना ।
पक्ष = पन्द्रहदिन (पाख)
हायन = वर्ष ।
पश्चात्ताप = अफसोस ।
पत्र = पत्ता ।
छत्र = छाता ।
मनोज्ञ = सुन्दर ।
भावुक = कुशल ।
दुरित = पाप ।
पुस्तक = किताब ।
लेखनी = कलम ।
तावत् = तब तक ।
मसीपात्र=दवात ।
महानस=रसोई ।
मत्स्य = मछली ।
कूर्म = कछुआ ।
वराह = सूकर ।
सुकर = सुलभ ।
दुष्कर = कठिन ।
पाटव = चतुराई ।
मार्दव = कोमलताई ।
सुलभ = सुखसे प्राप्तिके योग्य
दुर्लभ = दुःखसे प्राप्तिकेयोग्य
साक्षात् = प्रत्यक्ष ।
परोक्ष = अप्रत्यक्ष (अनदेख)
जामाता = दामाद ।
दुहिता = लड़की, पुत्री ।
काष्ठपादुका = खड़ाऊं ।
उपानत् = जूता ।
शाटक = साड़ी ।

गिरिजा = पार्वती ।	कील = खूंटी ।
फणिनायक = वासुकी नाग (सर्पराज)	सूतिका = प्रसव की हुई स्त्री
	चण्डांशु = सूर्य ।
भित्ति = दीवाल ।	खगनायक = गरुड़ ।

श्लोकाः—

कुम्भकारो निराकारः निराधारो हि वंचनम् ।
ताम्बूलिको देवयानं मालाकारश्च वर्द्धकिः ॥१॥
सूचिकारः स्वर्णकारश्चित्रकारो विभूषणम् ।
अयस्कारो निराहारो निराकारश्च चर्मकृत् ॥२॥
साचिव्यमन्तिकं वेत्रं नैष्ठुर्यं नाट्यमेव च ।
भृत्यश्चौर्यश्च शौर्यश्च मौर्ख्यं धौर्त्यं च धीरता॥३॥
धूमयानं विरागश्च रागो व्याजस्तथैव च ।
कार्मुकं नेत्रमानन्दः खड्गः पनसमेव च ॥४॥

भाषार्थके साथ शब्दपरिगणन ।

कुम्भकार=कुम्हार ।	देवयान = विमान ।
निराकार = बिना शकल,	मालाकार = माली ।
निराधार = बिना आधार ।	बर्द्धकि = बढ़ई ।
वञ्चन = ठगना ।	सूचीकार = दर्जी ।
ताम्बूलिक = तमोली ।	स्वर्णकार = सोनार ।

चित्रकार = तसवीरबनानेवाला
विभूषण = अलङ्कार (गहना)
अयस्कार = लोहार ।
निराहार = बिना भोजन ।
चर्मकृत् = चमार ।
साचिव्य = मन्त्रित्व ।
अन्तिक = समीप ।
वेत्र = बेंत ।
नैष्ठुर्य = निठुरता ।
नाट्य = खेल ।
भृत्य = नौकर ।
चौर्य = चोरका कर्म ।
शौर्य = शूरता ।

मौर्ख्य = मूर्खता ।
धौर्त्य = धूर्तता ।
धीरता = धैर्य ।
धूमयान = रेल गाड़ी ।
विराग = अप्रीति ।
राग = प्रीति ।
व्याज = छल ।
कार्मुक = धनुष ।
नेत्र = आँख ।
आनन्द = खुशी ।
खड्ग = तलवार ।
पनस = कटहल ।

(आकारान्त स्त्रीलिङ्ग रमा शब्द) (फेमनिन् जेन्डर)

(प्र०) रमा = रमा (लक्ष्मी) ।
रमे = दोनों रमायें ।
रमाः = सब रमायें ।
(द्वि०) रमाम् = रमा को ।
रमे = दोनों रमाओं को ।
रमाः = सब रमाओं को ।

(तृ०) रमया = रमा से ।
रमाभ्याम् = दोनों रमाओं से ।
रमाभिः = सब रमाओं से ।
(च०) रमायै = रमा के लिये, वास्ते ।
रमाभ्याम् = दोनों रमाओं के लिये–वास्ते ।
रमाभ्यः = सब रमाओं के लिये, वास्ते ।
(प०) रमायाः = रमा से ।
रमाभ्याम् = दोनों रमाओं से ।
रमाभ्यः = सब रमाओं से ।
(ष०) रमायाः = रमा का-के-की ।
रमयोः = दोनों रमाओं का-के-की ।
रमाणाम् = सब रमाओं का-के-की ।
(स०) रमायाम् = रमा में ।
रमयोः = दोनो रमाओं में ।
रमासु = सब रमाओं में ।

द्वादशः पाठः ।

संस्कृत का भाषा बनाओ ।

(ट्रान्सलेट इन टु हिन्दी)

स बालकः परमचतुरोऽस्ति ।
शुक्लपक्षे चन्द्रमा वर्द्धते ।

कृष्णपक्षे च स क्षीणो भवति ।
मुकुन्दः पाठशालां गच्छति ।
अन्धो गच्छति ।
रथो गच्छति ।
रमे ! प्रसन्ना भव ।
मूषको बुद्धिमान् भवति ।
छात्राः पठन्ति ।
अस्मिन्नगरे बहवो धनवन्तः सन्ति ।
वणिजो व्यापारशीला भवन्ति ।
मूर्खेण सह कदापि मैत्री न कर्त्तव्या ।
साधुभिः सङ्गमः कार्यः ।
अयं छात्र आचार्यपरीक्षां दास्यति ।
मोदमाना इमे सन्ति ।
सुन्दरं हर्म्यं वर्त्तते ।

भाषा का संस्कृत बनाओ ।

(ट्रान्सलेट इन टु संस्कृत)

यह बहुत सुन्दर लड़का है । तुम बड़े बेवकूफ हो ।
यह राम का नाम कभी नहीं लेता है ।
ध्रुव तारा बहुत ऊँचे पर रहता है ।

मानिकचन्द बहुत अमीर आदमी हैं।
चींटी मधुर चीज में प्रेम रखती है।
श्याम, सुन्दर दोनों लड़के बहुत मेहनती हैं।
निर्जर शब्द का रूप कठिन है।
न्याय शास्त्र गम्भीर है।
यह बहुत गरीब है।
वह लड़का रो रहा है।
मानो यह एक अजूबा खेल है।
चीन देश की मिट्टी सफेद-और कड़ी होती है।
यह किसी से नहीं झगड़ता है।
मार कर दौड़ (भाग) चलो।
रोटी खाने से ताकत होती है।
धूमधाम मत मचाओ।
खेल मत करो।
मन से पढ़ो।

श्लोकौ—

कशा जिगीषा मर्यादा चिकीर्षा नासिका तथा।
पिपासा बडवाऽवस्था बुभुक्षा जननी तथा॥
भस्त्रा विद्युत्प्रजा वार्ता श्लाघा श्रद्धा च नीचता।
उच्चता शर्करा द्राक्षा चिकित्सा मूषिका तथा॥

कशा = कोड़ा ।	अश्वताडनाय कशा वर्तते ।
जिगीषा = जीतने की इच्छा ।	अस्य शत्रोर्जिगीषाऽस्ति ।
मर्यादा = सीमा ।	समुद्रस्य मर्यादा सुस्थिराऽस्ति
चिकीर्षा = करने की इच्छा ।	अस्य धनोपार्जनस्य चिकीर्षा।
नासिका = नाक ।	नासिका नास्ति ।
पिपासा = प्यास ।	भवतः पिपासा नास्ति ।
बड़वा = घोड़ी ।	इयं बडवा शीघ्रगामिनी ।
अवस्था = दशा ।	अस्याऽवस्था साध्वी वर्तते ।
बुभुक्षा = भूख ।	बुभुक्षा नास्ति किम् ।
जननी = माता ।	जननी मां सुखयतु ।
भस्त्रा = भाँथी ।	भस्त्रा वर्तते तत्र ।
विद्युत् = बिजुली ।	विद्युद्विद्योतते व्योम्नि
प्रजा = रैयत ।	प्रजाः सुखेन निवसन्ति ।
वार्ता = बात ।	वार्ता समीचीनाऽस्ति ।
श्लाघा = तारीफ (प्रशंसा) ।	श्लाघा नास्ति ।
श्रद्धा = विश्वास ।	श्रद्धा कर्तव्या साधौ ।
नीचता = नीचाई ।	नीचता वर्तते तस्मिन् ।
उच्चता = ऊँचाई ।	उच्चता वर्तते गिरौ ।
शर्करा = चीनी ।	अतिमाधुर्यमस्ति शर्करायाम् ।
द्राक्षा = मुनक्का ।	द्राक्षा मधुरा भवति ।
चिकित्सा = इलाज ।	चिकित्सा नास्ति रोगिणः ।
मूषिका = चूही ।	मूषिका पलायते ।

प्र. वि. घटित लघुवाक्यानि (सेन्टेन्सेज)।

बालो मोदते ।
वृक्षो वर्द्धते ।
विद्युत् विद्योतते ।
दुष्टः पलायते ।
मेघो गर्जति ।
पिको रौति ।
भेकः शब्दायते ।
मधु क्षरति ।
नदी वहति ।

पर्वतो वर्तते ।
गौस्तिष्ठति ।
मृगो धावति ।
मयूरो नृत्यति ।
शिशुः क्रीडति ।
छात्र आगच्छति ।
प्रणिधिरास्ते ।
धनमेधते ।

द्वितीयाविभक्त्यन्त घटित लघुवाक्यानि (सेन्टेन्सेज)

हरिं नमति ।
शिवं भजति ।
धनं ददाति ।
जलं पिबति ।
सत्यं वदति ।
मिथ्यां त्यजति ।
द्रव्यं हरति ।
अन्नमत्ति ।
ओदनं पचति ।

गृहं गच्छति ।
सभां पश्यति ।
देवं यजति ।
शास्त्रं पठति ।
यष्टिं गृह्णाति ।
कूपं खनति ।
चित्तं तुदति ।
गां मुञ्चति ।

तृ. वि. घटित लघुवाक्यानि (सेन्टेन्सेज)।

प्रभुणा जगति पाल्यते ।	गोपेन गौश्चार्यते ।
छात्रेण शास्त्रं पठ्यते ।	शिष्येण गुरुः सेव्यते ।
भक्तेन हरिः स्मर्यते ।	दोग्ध्रा गौर्दुह्यते ।
देवदत्तेन ग्रामो गम्यते ।	स्वामिना भूयते ।
मात्रा शिशुर्लाल्यते ।	असिना वृक्षश्छिद्यते ।
मृगेण धाव्यते ।	गायकेन गीयते ।

च. वि. घटित लघुवाक्यानि (सेन्टेन्सेज)।

हरये नमः ।	गोपी कृष्णाय श्लाघते ।
प्रजाभ्यः स्वस्ति ।	अग्नये स्वाहा ।
विष्णवे समर्पणम् ।	पुष्पेभ्यः स्पृहयति ।
विप्राय ददाति ।	अलं मल्लो मल्लाय ।
भिक्षवे भिक्षां यच्छति ।	अर्थिनेऽर्थं ददाति ।
दण्ड्याय दण्डं ददाति ।	सूर्यायार्घ्यं ददाति ।
भक्ताय धारयति मोक्षं हरिः ।	दैत्येभ्यो प्रभुरलम् ।

पं० वि० घटित लघुवाक्यानि । (सेन्टेन्सेज)

ग्रामादागच्छति ।	ईश्वरात् प्रकृतिः पृथक् ।
गुरोरधीते ।	धनिकाद्धनं याचते ।
सत्सङ्गात्सुखं लभते ।	पर्वतात् नदी निस्सरति ।
वृक्षाद्विद्योतते विद्युत् ।	हिमालयात् गङ्गा प्रभवति
शत्रोर्दुःखमाप्नोति ।	नरकादुद्धृतः ।

ष० वि० घटित लघुवाक्यानि (सेन्टेन्सेज)

प्रभोर्भक्तोऽस्ति ।
गुरोः शिष्यो वर्तते ।
प्रजानां पालको गच्छति ।
भवतः पुस्तकं पठति ।
कस्येदं गृहं वर्तते ।
जगतो हरिः पालकः ।

क्षेत्रस्य को रक्षकोऽस्ति ।
अस्य पिता क्व गतः ।
भ्रातुरिदं वस्त्रम् ।
चूतवृक्षस्य पत्राणि ।
इदं गङ्गाया जलम् ।

स० वि० घटित लघुवाक्यानि (सेन्टेन्सेज)

देवदत्तो गृहे वर्तते ।
भूतले घटो दृश्यते ।
गङ्गाजले माधुर्य्यमस्ति ।
मठेऽस्मिन् को देवः स्थापितः ।
अर्थिनि का श्लाघा ।
घटे जलमस्ति न वा ।
मोक्षे ईच्छाऽस्ति ।

ईश्वरे भक्तिर्विधेया ।
जनपदेऽस्मिन् कोऽस्ति राजा ।
त्वयि नास्ति विश्वासः ।
मयि विश्वस्तो भव ।
नद्यां जलं नास्ति ।
जगति सुखं नास्ति ।

सम्बो ० वि० घटित लघुवाक्यानि (सेन्टेन्सेज) ।

भगवन् ! दयां विधेहि ।
रे चित्त ! भगवच्चरणौ स्मर
भो गुरो ! मां पाठय ।
देवदत्त ! ग्रामं गच्छ ।
भगवन ! मामुद्धर ।
गोविन्द ! त्वां नमामि ।
हरे ! दयालो ! नः पाहि ।

अर्थिन् ! धनं देहि ।
मघवन् ! जलं वर्षतु ।
अग्ने ! काष्ठं दह ।
शत्रो ! पलायस्व ।
जीमूत ! अकाले मा वर्षीः ।
लते ! पुष्पं प्रयच्छ ।
वसन्ततर्रो ! चित्तं रञ्जय ।

त्रयोदशः पाठः ।

संस्कृत बनाओ ।

(ट्रान्सलेट इन्टु संस्कृट)

यह दही किस की है ।
दूध बहुत मीठा है
अये राम ! तू जल में कभी नहीं तैरता ।
नाव पर चढ़ा हुआ देवदत्त आता है ।
गोविन्द एक लड़के का नाम है ।
वहाँ पर दूसरा आदमी नहीं है ।
वह श्यामकर्ण घोड़ा किसका था ।
दो लड़के आरहे हैं ।
वे सब पढ़ने को जा रहे हैं ।
मूर्ख मत हो ।
जान बूझ कर जिद मत करो ।
वह अच्छा चालचलन वाला आदमी है ।
सब गौवे चर रही हैं ।
मोहन नाम का लड़का खड़ा है ।
इस नगर में बहुत अच्छे लोग रहते हैं ।
मानो वह बहुत झूठा है ।
कसम खाना अच्छा नहीं ।
मीठा की चीज खाकर जल मत पीओ ।

भाषा बनाओ ।

(ट्रान्सलेट इन्टु हिन्दी)

त्वया स्नातं न वा ।

दन्तधावनं कुरु ।

भोजने तत्परो भव ।

मधुरं भुङ्क्ष्व ।

गोपालमाह्वय ।

शोभनाथो नागच्छति ।

भवन्तः किं कर्तुमिच्छन्ति ।

धनवन्तो मदोद्धता भवन्ति ।

ईश्वरं भजन्तु भवन्तः ।

गुरोः पठन्तु शास्त्रम् ।

नात्र कोऽपि दोषशीलः ।

ते जना दूषिताः सन्ति ।

मनोहरमिदं गृहम् ।

सद्वचनं भाषय ।

द्रव्यमुपार्जय ।

कां सिद्धिं लब्धुमिच्छन्ति भवन्तः ।

मात्रशोको विधेयः ।

सर्वदा हृष्टेन भवितव्यम् ।

मधुराकृतिरियं भार्या ।

अधोलिखित शब्दों का श्लोक में परिगणन ।

हरिद्रा च तथा दूर्वा पलाण्डु लशुनं तथा ।
शुण्ठिका च तथा धात्री तथा पूगफलं पुनः ॥
एला च नारिकेलश्च तथा च मधुमक्षिका ।
घृतं तैलञ्च लवणं व्यजनं सन्दंशिका ॥
बकः शुकः सारिका च कन्दुको यष्टिका पुनः ।
लौहश्च पित्तलश्चैव रजतं स्वर्ण एव च ॥
उपद्रवश्चोत्पात क्रीडाऽहिफेन एव च ।
मञ्जूषा पेटकरहः चिपटान्नं महान् लघुः ॥
महिमा लघिमा चैव कालिमा लालिमा तथा ।
पीतिमा नीलिमा चैव पुनर्धवलिमा तथा ॥
अप्रकाश्यं च शकुनिः छिक्का हिक्का तथा पुनः ।
जृम्भा तथा कृशः स्थूलः शब्दाश्च गणिता इमे ।

हरिद्रा = हलदी ।
दूर्वा = दूब ।
पलाण्डु = प्याज ।
लशुन = लहसुन ।
शुण्ठिका = सोंठ ।
धात्री = आँवला (धाई)
पूगफल = सुपारी ।
एला = इलायची ।
नारिकेल = नारियल ।
मधुमक्षिका = शहद की मक्खियाँ ।
घृत = घी ।
तैल = तेल ।
लवण = नमक ।
व्यञ्जन = तरकारी ।
सन्दंशिका = सड़शी ।

बक = बगुला ।
शुक = शुगा (तोता)
सारिका = मैना ।
कन्दुक = गेन्द ।
यष्टिका = छड़ी ।
लौह = लोहा ।
पित्तल = पीतल ।
रजत = चांदी ।
स्वर्ण = सोना ।
उपद्रव = उपाधि ।
उत्पात = ,,
क्रीडा = खेल ।
अहिफेन = अफीम ।
मञ्जूषा = सन्दूकची ।
पेटक = पेटारी (टोकरी)
रहस् = एकान्त ।
चिपटान्न = चूड़ा ।

महान् = बड़ा ।
लघु = छोटा ।
महिमा = बड़ाई ।
लघिमा = छोटाई ।
कालिमा = कालापन ।
लालिमा = ललाइ ।
पीतिमा = पीलाई ।
नीलिमा = नीलाई ।
धवलिमा = नीलाई ।
अप्रकाश्य = छिपने योग्य ।
शकुनिः = पक्षी ।
छिक्का = छींक ।
हिक्का = हिचकी ।
जृम्भा = जम्भाई ।
कृश = पतला ।
स्थूल = मोटा।

सस्कृत बनाओ । (ट्रान्सलेट इन्टु संस्कृट)

माली पेड़ों को सींच रहा है ।
इस बगीचे में भौरें गूंज रहे हैं ।

हरिण दौड़ता हुआ आता है ।
तू उससे कभी मत लड़ो ।
व्यासजी पराशर मुनि के पुत्र हैं ।
रामचन्द्रने कुछ काल तक चित्रकूटमें निवास कियाथा
कबन्ध नाम का एक भयानक राक्षस था ।
अलकापुरी में कुबेर की राजधानी है ।
कैलास पर्वत पर महादेवजी का स्थान है ।
गरुड़जी भगवान् के वाहन हैं ।

भाषा बनाओ । (ट्रान्सलेट इन्टु हिन्दी)

लीलां करोति बलोऽयम् ।
तस्य समीपे वहवो जनाः सन्ति ।
कदापि मदन्तिके माऽऽगच्छ ।
त्वं कोलाहलप्रियोऽसि ।
तेन साकं कुतो गच्छसि ।
ईश्वरे मनः समर्पय ।
सर्वे देवाः पूज्याः ।
त्वं कदापि मूर्खतां न जहासि ।
इयं गोशाला वर्तते ।

संस्कृत बनाओ । (ट्रान्सलेट इन्टु संस्कृट)

यह लड़का मधुर स्वर से गाता है ।
कभी ऐसा काम मत करना ।

वह बहुत झगड़ता है ।
वह राजनीति के विरुद्ध है ।
सोहन-और मोहन दोनों पढ़ने को जाते हैं ।
वाल्मीकि मुनि आदिकवि हैं ।
सीतासी पतिव्रता स्त्री कोई नहीं है ।
यह-राम-और लक्ष्मण के समान देखने में लगते हैं ।
बहुत रोज बीतने पर वह आया ।
वह युद्ध में मारा जायगा ।
आपकी हार कभी नहीं होगी ।
तू कभी नहीं जीतेगा ।
क्या तू नहीं जानता है ।
लड़ाई कैसी हो रही है ।
भक्तों में प्रह्लाद श्रेष्ठ है ।
बलि राजा बड़ा दानी था ।
इन्द्र देवताओं के राजा हैं ।
यह राजा नीति के विरुद्ध चलता है ।

संख्या का परिगणन ।

१ एकः ।
२ द्वौ ।
३ त्रयः ।
४ चत्वारः ।
५ पञ्च ।
६ षट् ।
७ सप्त ।
८ अष्ट ।

९ नव ।
१० दश ।
११ एकादश ।
१२ द्वादश ।
१३ त्रयोदश ।
१४ चतुर्दश ।
१५ पञ्चदश ।
१६ षोडश ।
१७ सप्तदश ।
१८ अष्टादश ।
१९ एकोनविंशतिः ।
२० विंशति ।
२१ एकविंशतिः ।
२२ द्वाविंशतिः ।
२३ त्रयोविंशतिः ।
२४ चतुर्विंशतिः ।
२५ पञ्चविंशतिः ।
२६ षड्विंशतिः ।
२७ सप्तविंशतिः ।
२८ अष्टाविंशतिः ।
२९ ऊनत्रिंशत् ।
३० त्रिंशत् ।
३१ एकत्रिंशत् ।
३२ द्वात्रिंशत् ।
३३ त्रयस्त्रिंशत् ।
३४ चतुस्त्रिंशत् ।
३५ पञ्चत्रिंशत् ।
३६ षट्त्रिंशत् ।
३७ सप्तत्रिंशत्
३८ अष्टात्रिंशत् ।
३९ एकोनचत्वारिंशत् ।
४० चत्वारिंशत् ।
४१ एकचत्वारिंशत् ।
४२ द्वाचत्वारिंशत् ।
४३ त्रयश्चत्वारिंशत् ।
४४ चतुश्चत्वारिंशत्
४५ पञ्चचत्वारिंशत् ।
४६ षट्चत्वारिंशत् ।
४७ सप्तचत्वारिंशत् ।
४८ अष्टाचत्वारिंशत् ।
४९ एकोनपञ्चाशत् ।
५० पञ्चाशत् ।
५१ एकपञ्चाशत् ।

५२ द्विपञ्चाशत् ।
५३ त्रिपञ्चाशत् ।
५४ चतुःपञ्चाशत् ।
५५ पञ्चपञ्चाशत् ।
५६ षट्पञ्चाशत् ।
५७ सप्तपञ्चाशत् ।
५८ { अष्टपञ्चाशत् । अष्टापञ्चाशत् ।
५९ एकोनषष्टिः ।
६० षष्टिः ।
६१ एकषष्टिः ।
६२ { द्विषष्टिः । द्वाषष्टिः ।
६३ त्रिषष्टिः ।
६४ चतुःषष्टिः ।
६५ पञ्चषष्टिः ।
६६ षट्षष्टिः ।
६७ सप्तषष्टिः ।
६८ { अष्टषष्टिः । अष्टाषष्टिः ।
६९ एकोनसप्ततिः ।
७० सप्ततिः ।
७१ एकसप्ततिः ।
७२ द्विसप्ततिः ।
७३ त्रिसप्ततिः ।
७४ चतुःसप्ततिः ।
७५ पञ्चसप्ततिः ।
७६ षट्सप्ततिः ।
७७ सप्तसप्ततिः ।
७८ { अष्टसप्ततिः । अष्टासप्ततिः ।
७९ एकोनाशीतिः ।
८० अशीतिः ।
८१ एकाशीतिः ।
८२ द्व्यशीतिः ।
८३ त्र्यशीतिः ।
८४ चतुरशीतिः ।
८५ पञ्चाशीतिः ।
८६ षडशीतिः ।
८७ सप्ताशीतिः ।
८८ अष्टाशीतिः ।
८९ नवाशीतिः ।
९० नवतिः ।

९१ एकनवतिः ।	९६ षण्णवतिः ।
९२ { द्विनवतिः । द्वानवतिः ।	९७ सप्तनवतिः ।
९३ त्रिनवतिः ।	९८ { अष्टनवतिः । अष्टानवतिः ।
९४ चतुर्नवतिः ।	९९ नवनवतिः ।
९५ पञ्चनवतिः ।	१०० शतम् ।

सहितः पुत्र-संयोगौ वियोगस्तथैव च ।
क्रोशः कटाक्ष-क्रोष्टारौ कौमुदी मृत्तिका जलम् ॥
पाषाण-गोष्ठ-श्रेष्ठाश्च तथा ज्येष्ठ-कनिष्ठकौ ।
अग्निर्वायू रौद्रघर्मौ रथिको हलवाहकः ॥
पीयूषं च श्मसानञ्च तथा शकटवाहकः ।
वार्ताकी सततं चैव शब्दानां गणनं क्रमात् ॥

संस्कृत शब्दों का परिगणन भाषार्थ के साथ ।

मृत्तिका=मिट्टी ।
जल=पानी ।
पाषाण=पत्थर ।
गोष्ठ=गौओं (पशुओं) के बसने की जगह ।
श्रेष्ठ=उत्तम ।
ज्येष्ठ=बड़ा ।
कनिष्ठ=छोटा ।
अग्नि=आग ।
वायु=हवा ।
रौद्र=धूप ।
घर्म=घाम ।
रथिक=रथ हाँकने वाला ।

सहित=समेत, युक्त ।
पुत्र=लड़का ।
संयोग=मेल ।
विप्रयोग=वियोग (जुदाई)
क्रोश=कोस (दो मील)
कटाक्ष=ताना ।
क्रोष्टु=गीदड़ ।
कौमुदी=चन्द्रकिरण ।

हलवाहक=हलचलानेवाला
पीयूष =अमृत ।
श्मशान=मरघट ।
शकटवाहक=गाड़ीवान ।
वार्ताकी =भएटा ।
सतत =निरन्तर ।

संस्कृत वाक्य (संस्कृत सेन्टेन्स)

अहमेकदा काशीं गतवान् आसम् ।
त्वं कदापि तीर्थं कर्तुं नेच्छसि ।
मधुना सम कस्यापि माधुर्यं नास्ति ।
भीमो गदाप्रहारं कृतवान् ।
विजयी रामो विजयं प्राप ।
अयं तव पिता गच्छति ।
स सूर्यं पश्यति ।
अयं भृत्यः सम्यक् कार्यं करोति ।
नो चेत् त्वं ब्रूहि ।
पक्षिण उड्डीयन्ते ।

भाषावाक्य । (हिन्दी-सेन्टेन्स)

सिंहके ऐसा बलवान् कोई भी जानवर नहीं होता ।
हाथी सबसे बड़ा और मोटा है ।

पक्षियों में सबसे बड़ा गरुड़ है।
मानो उसने दूसरे के हाथ से लाठी छीन लिया।
ब्राह्मणों का कर्त्तव्य वेदाध्ययन है।
उज्जैन में महाकाल नामक महादेव हैं।
गौरी परम सुन्दरी हैं।
बद्रिकाश्रम में पालाओं की खान है।

बाल-तस्करयोः कथा।

कस्मिंश्चिद्देशे कुतोऽपि हेतो रुदन् कश्चिद्बालकः केनचिच्चौरेण दृष्टः। को हेतुस्तव रोदनस्येति तेन पृष्टोऽसौ प्राह, भो दयालो! सर्वं मदीयाऽऽभरणमादाय कोऽपि वञ्चकः पलायतेस्म, परं रुदन्तं मां विलोक्य मत्सन्तोषार्थं पलायनक्षणे सर्वोत्कृष्टमाभरणमेकं ग्रैवेयकं कूपेऽस्मिन् प्राक्षिपदिति। इत्याकर्ण्य लोभाकृष्टमना असौ तस्करः तं बालकम्प्रत्याह। रम, भो बालक! त्वं मा रुदः, अहं कूपेऽस्मिन्नवतीर्य त्वदीयमुत्कृष्टमाभरणमुद्धृत्य तुभ्यं दास्यामि त्वं मदीयं वस्त्रं रक्षन्नत्रैव तिष्ठ, इत्यभिधाय तस्करः स स्वकीयवस्त्रं तत्सन्निधौ निधाय कौपीनधारी भूत्वा तस्मिन् कूपे निमज्जतिस्म। अथाऽसौ बालकः कूपे निमग्नं तं विज्ञाय तस्य वस्त्रमादाय द्रुतं गृहमगात्। ततः कूपे निमग्नः स तस्करो बहुधा मृगयन्नपि तदाभरणमप्राप्योपर्येत्य तं बालकं स्वकीयवस्त्रं च

नाऽवलोकितवान् । तदाऽसौ तस्करोऽतिविस्मितो वञ्चकस्याऽपि मे वञ्चको जगति वर्तते महदाश्चर्यमिदमित्यभिदधत् स्वेप्सितप्रदेशंजगाम ।

शिशुहेतुक-मातृपरीक्षणस्य कथा ।

आसीत् खलु मालवदेशे कस्यचिद्ब्राह्मणस्य भार्याद्वयम्। तत्र भार्याद्वये ज्येष्ठा भार्या पुत्रमेकं प्रासोष्ट । भार्याद्वयमपि बालकं तं सामञ्जस्येन पोषयामास । कदाचिद् भार्याद्विये शिशुहेतुको विवादो बभूव । ततः कनीयसी भार्या मदीयोऽयं तनय इति ब्रुवाणा तमादाय गन्तुमना अभवत् । मदीयं तनयं मा स्पृशेति ज्येष्ठा तामवाऽरुणत्। ततो भार्याद्वयं राजसमीपे निर्णेतुं जगाम । राजा च व्यवहारतो निर्णेतुमशक्नुवन् भक्त्या निर्णेतु निश्चिकाय । ततो राजा बालकस्याऽस्य खण्डद्वयं विधाय द्वाभ्यां देहीति भृत्यम्प्रत्यब्रवीत् । इत्याकर्ण्य कनीयसी भार्या प्राह युक्तमेतत् इत्थमेव न्यायेन भवितव्यमिति । ज्येष्ठा राजवचनमाकर्ण्य प्रोवाच, स्वामिन् ! नैष बालको मदीयः किन्तु तदीय एव, तस्यैव चाऽसौ समर्पणीयः परं मा विदारय तमनपराधिनं बालकम् । तदाकर्ण्य राजा ज्येष्ठामेव बालकजननीं विज्ञाय तस्यैव च तं समर्पयत् । इत्थमुचितन्यायदर्शनात्सर्वे सभासदो राजानं प्रशशंसुः । तस्मात् माता पुत्रकल्याणाकांक्षिणी भवतीति दृष्टान्तः ।

उपदेशवचनम् ।

ब्राह्मे मुहूर्त्ते ब्राह्मणैरुत्थाय बाह्यक्रियानन्तर स्नानं विधाय सन्ध्योपासनादिकं कर्त्तव्यम् । वेदाऽध्यापनेच्छया ब्राह्मणैर्निजात्मजोऽपि पञ्चमवर्षे उपनेयः । शास्त्राऽध्ययनेच्छया च गर्भाष्टमेऽष्टमे वा वर्षे ब्राह्मणैः बालकः समुपनेयः । विद्याधनं सर्वथा समुपार्जनीयम् । शशश्रृङ्गं खपुष्पं च न विश्वसनीयम् । दुःसङ्गः परिहरणीयः । नीत्या वर्त्तितव्यम् न कदाप्यनीत्या । याचकेभ्यो धनं देयम् । परमात्मा सर्वदा चिन्तनीयः । दयाहानैर्न भवितव्यम् । सर्वैः सर्वदा मधुरवचनभाषिभिर्भवितव्यम् ।

शास्त्र-वेद-वसु-चन्द्रसम्मिते फाल्गुने शुचिदले शकाब्दके ।
भानुपूज्यतिथिसंयुते शुभे ग्रन्थ एष परिपूर्णतां गतः ॥

इति ठक्कुरोपनामक श्रीकनकलालशर्म्मविरचितायाः
संस्कृतशिक्षायाः प्रथमो भागः समाप्तः ।

पुस्तक प्राप्ति स्थानम्—
मास्टर खेलाड़ीलाल ऐण्ड सन्स
कचौड़ीगली, बनारस सिटी ।